

RECENZIO

SÁRÁNDI TAMÁS

A kis magyar világról, ugyanúgy

Daniela Bălu: *Biserica românească din județul Satu Mare în anii dictaturii de la Viena. Tristețe și speranță* (A román egyház Szatmár megyében a bécsi diktátum éveiben. Szomorúság és remény), Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, p. 400

Az 1970–80-as években, a román-magyar viszony végleges megromlása kihatott a rendszer szolgálatába állított romániai történetírásra is. Ebben az időben születtek meg azok a művek (elsősorban Mihai Fătu munkásságára gondolok), amelyek a kor elvárásainak megfelelően, az 1940–1944-es időszakot a román nép szenvedéstörténeteként mutatta be a „horthysta-fasiszta terror alatt”. Ez a szemlélet terjedt el a köztudatban is és ez határozza meg a mai napig a korszakról kialakult beszédmódot. 1989-et követően történt némi elmozdulás egy árnyaltabb megközelítés irányában¹, de ebben a vonatkozásban nem következett be jelentős szemléletváltás. Ebben az összefüggésben értelmezhető a 2010-ben az aradi Vasile Goldiș Nyugati Egyetem és a kolozsvári Gheorghe Barițiu Akadémiai Intézet közös gondozásában megjelent, Daniela Bălu által írt könyv is. A könyv témája az 1940 utáni „román egyházak” helyzete Szatmár megyében.

A belső borítón szereplő római egyes arra utalhat, hogy a kiadvány egy sorozat első kötetének tekinthető, amely doktori dolgozatokat ad közre. Ez a könyv Bălu 2009-ben a kolozsvári Akadémiai Intézetben megvédett doktori tézisének szerkesztett változata. A magyar olvasók

---

¹ Elsősorban a hadtörténelem és a román-magyar kapcsolatok témakörében figyelhető meg, Vasile Pușcaș, Cornel Grad és Ottmar Trașcă munkássága nyomán

számára esetleg szokatlannak tűnik, ám a román publikációk esetében az utóbbi időben elterjedni látszó szokás, hogy az előszó helyett több, neves szakember méltatása vezeti fel a könyvet. Ez esetben is 3 ajánlás olvasható, az egyetem és az akadémiai intézet szakembereinek tollából.

A könyv öt nagy fejezetből, a mellékletekből illetve a bibliográfiából áll össze. Már a tartalomjegyzék átolvasásakor feltűnnek szerkezeti problémák, amelyek a könyv elolvasása után még zavaróbbá válnak. A bevezető – egyben az első fejezet is – a korszak historiográfiájával foglalkozik, azonban a bécsi döntést és a korszakot átfogóan bemutató rész már a görög katolikus egyházzal szóló nagyobb rész egyik alfejezeteként jelenik meg. Ugyanígy zavaró, hogy – bár a hajdúdorogi püspökség problematikájának külön fejezetet szentelt – a görög katolikus egyház 1940–1944 közötti történelmével foglalkozó alfejezetben részletesen foglalkozik Hajdúdoroggal is.

Az ötödik, utolsó fejezetben a korszak fontosabb egyházi méltóságainak biográfiáját közli. Ez rövid, közismert adatokra szorítkozik (pl. Iuliu Hossu esetében), más, helyi papok, esperesek esetében pedig – saját bevallása szerint – sikerült több esetben pontosítania a biográfiai adatokat. Feltűnő azonban Alexandru Rusu máramarosi görög katolikus püspök hiánya a felsorolásból, miközben kevésbé fontos papok (pl. Ignățiu Chirvai, amaci görög katolikus pap) nevét megtaláljuk.

A mellékletben 12 dokumentum fotokópiáját közli le, a válogatás azonban nem a legsikerültebb, hiszen vannak közöttük korabeli püspöki körlevelek vagy kiadványok lapjai is, míg szövegben több esetben hivatkozik fontos és eddig nem publikált dokumentumokra, aminek közlése hasznosabb lett volna. Itt elsősorban egyes egyházközségek nehezen megközelíthető irattáiraira, vagy a teljesen elzárt máramarosi ortodox püspökség irattárából előkerült, és a szerző által használt dokumentumok leközlésére gondolunk.

A vizsgálat csak a jelenlegi Szatmár megyére, illetve az itt működött egyházközségekre szorítkozik, s ehhez a szerző mereven ragaszkodik. Sok esetben szerencsétlennek tartom ezt a döntést, mivel a korabeli statisztikák és kimutatások az akkori közigazgatási egységek figyelembevételével születtek (megye, püspökség, esperesség), míg a jelenlegi Szatmár megye lényegesen különbözik a vármegye 1941-es területétől. A teljes képet így csak több, korabeli kimutatásból kiragadott adatokból lehetett összeállítani, így azonban lehetetlenné válik bármilyen összehasonlítás.

A bécsi diktátum/döntés problematikáját viszonylag egyszerűen elintézi a szerző. Egyrészt korabeli, publikált memoárokat idéz, amikből egyértelműen a döntés Romániára erőszakolt jellege bontakozik ki, másrészt egy 1997-ben megjelent Erdély történetre² hivatkozik, ahol szerinte a szerzők megnyugtatóan tisztázták a kérdést, s azt diktátumnak minősítették.

A könyv első fejezete a korszak historiográfiájával foglalkozik, de semmilyen korszakolást, vagy kritikát nem próbál megfogalmazni az egyes kiadványokkal szemben, csak a szerzők és könyveik címének a felsorolására szorítkozik. Sem az adott korszakban, sem az 1989 előtt vagy után megjelent publikációkat nem tekinti külön csoportnak. Így az 1943-ban megjelent brosúra egy felsorolásba kerül a 2000 után megjelent könyvekkel. A magyar bibliográfia ismertetésében kizárólag a '60-'70-es években megjelent publikációkat használja (Csatári Dániel, Juhász Gyula, Tilkovszky Lóránt), az azóta született eredményeket nem építi be munkájába. Az 1980-as években megjelent, az atrocitásokat kihangsúlyozó román nyelvű publikációk hasonlóképpen használták fel ezeket a magyar nyelvű műveket: előszeretettel idézve a Horthy-korszakot bíráló megjegyzéseiket.

A bécsi döntés megszületésének körülményeit bemutató alfejezetet leszámítva a könyv egyáltalán nem kontextualizálja az eseményeket, utalás sem történik a dél-erdélyi eseményekre, vagy a közben zajló világháborúra. Ebben is a '80-as években megjelent művek szellemiségét követi. A szélesebb összefüggések értelmezése nélkül az egész mű egyoldalúvá válik, s a magyar hatóságok intézkedései is egyértelműen románellenes élt kapnak, kizárva, hogy azok esetleg hasonló román intézkedésekre született válaszként jöttek létre.

A könyv leginkább egy sérelemhalmazhoz hasonlít. Az eddigi publikációktól annyiban tér el, hogy Szatmár megyei példákkal igyekszik bemutatni a román egyházak helyzetét, illetve a papok és hívek szenvedéseit. A szerző nem próbálja meg rendszerezni vagy súlyozni ezen sérelmeket, egyéni esetek tucatjait sorakoztatva fel. Ebben az esetben is áll az a megállapítás, hogy a kevesebb néha többet hoz: célravezetőbb lett volna néhány sérelmet kiemelni, kiváltó okait végigkövetni és azokat

---

² *Istoria României: Transilvania*, coord. Anton Dragoescu, volt. I-II, Societatea Culturală Științifică George Barițiu, Cluj Napoca, 1997

megvizsgálni, majd a végén egyes tendenciák vagy szabályszerűségek megállapításával próbálkozni.

A könyv egyik legnagyobb problémája az, hogy a szerző nem foglal állást a leírt események vagy megállapítások kapcsán. Egyik szemléletes példa erre: a korszak „horthysta-fasiszta” jellegét Bálu folyamatosan más szerzőktől átvett idézetként használja. Más esetben érzelmileg közelít bizonyos korabeli eseményekhez, például „szerencsés”-nek tartja, hogy nem sikerült kiterjeszteni a hajdúdorogi püspökség joghatóságát a viszszaosztott területekre is. Részletesen ecseteli a magyar kormány ezirányú törekvését, és nem is próbálja palástolni örömét, amiért a Vatikán álláspontja elzárkózó volt a kiterjesztést illetően.

Ugyancsak a korábbi publikációkra jellemzően túlteng a könyvben az idézetek száma (a könyv kb. ¼-ét teszi ki). Ezek az idézések a fejezetek végén lévő összefoglalásoknál a legzavaróbbak, amikor a szerző nem von le megállapításokat, hanem ismét csak egy egyéni sérelmet állít középpontba egy korabeli dokumentum, vagy újságcikk segítségével.

A szerző szándéka szerint a könyv témája a román lakosság identitásának működése/reprezentációja Észak-Erdélyben a második bécsi döntés után; két fő problémát vizsgált: a bécsi döntés hatását a román lakosság hitéletére és az egyház magatartását „a magyar hatóságok intézkedései nyomán felsejlő identitásvesztéstől való félelemmel szemben”. Ugyancsak nem kívánja bemutatni a négy év eseményeit (szerinte ezt megtették már más szerzők), hanem elsősorban a papok és a hívek magatartására koncentrálna a „létüket veszélybe sodró események kapcsán”.

Bálu szerint a négy év legfőbb jellemzői: a magyar hatóságok diszkriminatív intézkedései, elsősorban a román értelmiség ellen; a román lakosság elűzése vagy magyarosítása; identitásukat jelentő értékek megszüntetése; a politikai életben való részvételük megakadályozása; gazdasági kizsákmányolásuk; légerekbe és munkaszázadokba való küldésük és végső eszközként fizikai megsemmisítésük.

Ennek megfelelően a korszakot 4 szakaszra osztja a terror mértékének változása szerint. Az első szakasz: 1940. szeptember 1 – december 9 (a '80-as évek szakirodalma alapján, tévesen, ő sem november 26-tal adja meg a katonai közigazgatás végét). Szerinte ez az időszak, amikor „deklarszált és sovén elemek vonultak be, akik terrort és gyilkosságokat hajtottak végre a románok ellen” (p. 64). 89 ezer román menekült el, amivel a magyar hatóságok célja a népszámlálás előkészítése volt. A második szakasz: 1940. december 9 – 1944. március, amikor a fizikai erőszakot

az adminisztratív, gazdasági intézkedések váltották fel, és legális úton igyekeztek fellépni a románok ellen. Harmadik szakasz: 1944 március – augusztus 23, amikor a magyar hatóságok a német megszállás ürügyén újabb románellenes intézkedéseket hoztak, céljuk továbbra is a románok számának a csökkentése volt. A negyedik szakasz 1944 augusztusától a magyar hadsereg és közigazgatás visszavonulásáig tart, amely megítélése szerint nagyban hasonlít az első szakaszhoz. Ez a szakaszolás nagy vonalakban megfelel a '70-'80-as évekbeli megközelítésnek, amikor az egész 1940–1944-es észak-erdélyi magyar közigazgatást és politikát a román lakosság elleni terrorként fogták fel.

A könyv törzsszövege 2 nagy fejezetből áll, egyik a görög katolikus, másik az ortodox egyházzól szól, illetve ezen egyháztörténetek 1940–1944 közötti Szatmár megyei vonatkozásait taglalja. A szerző az egyházat egy örök és változatlan formációként mutatja be, ami nemcsak kultúrahordozó volt, hanem rajta keresztül valósult meg a politikai mozgalom is. Kihangsúlyozza a román nép különleges kapcsolatát és összefonódottságát az egyházzal és annak papjaival. A címben tudatosan román egyházzól és nem egyházakról beszél, annak ellenére, hogy tárgyalja mind a görög katolikus, mind az ortodox egyház történelmét. Szerinte azonban nincs értelme a különválasztásnak, mivel mindkettő román nemzeti egyház is egyben és ugyanazokért a célokért küzdött az évszázadok folyamán. Mindezt nem tudjuk elfogadni, mert a 18. században megszülető görög katolikus egyház teljesen más utat járt be, mint az ortodox, míg a nemzeti és politikai törekvésekben mindig is élen jártak a görög katolikus püspökök és papok, addig az ortodox egyházzól ez nem mondható el. Különösen érvényes ez Szatmár megyére, ahol 1918 előtt az ortodox hívek száma elhanyagolható: ebben az időszakban a megye területén csak 3 ortodox templom létezett. A két világháború között számuk a többszörösére nőtt, azonban így is csak az összlakosság 2,1%-át tették ki, így nyilván sem kulturális, sem politikai befolyásuk nem vehető össze a görög katolikusokéval, ebből kifolyólag nem tartjuk helyesnek a két egyház özszemesását.

A szerző hitelesen állapítja meg, hogy mindkét egyház helyzete sokat romlott a magyar hadsereg bevonulása után, s az intézkedések súlyosabban érintették az ortodox egyházat. Ez valószínűleg amiatt történt, mert ebben az utóbbi intézményrendszerben látták a román állami törekvések megtestesülését. Az egyik, kimondottan a román egyházakat érintő intézkedés az volt, hogy nem ismerték el az 1918 után létre-

jött püspökségeket és parókiákat. Ez az ortodox egyházat érintette érzékenyebben, és fokozottan érvényes volt Szatmár megyére. A magyar hatóságok intézkedései és a létbizonytalanság miatt a papok egy része is elmenekült, vagy hosszabb-rövidebb időre letartóztatták őket. Az egyházakat érintő másik folyamat a tömeges áttérések jelensége és a meginduló menekülthullám volt. Míg az áttérések elsősorban a görög katolikus egyházat érintették (a könyv adatai szerint 1943-ig 173 család hagyta el a görög katolikus vallást), a menekülthullám az ortodox egyházat sújtotta jobban (elsősorban amiatt, mert a tisztségviselők és telepések jórészt ehhez az egyházhoz tartoztak). Habár a szerző is elismeri a fenti ténytet, egyes ortodox egyházközségek megszűnését mégis a magyar hatóságok „terrorjának” tudja be. (A szerző több interjúrészletben is bemutatja a román telepések szenvedéseit és elmenekülésük körülményeit, evvel is kihangsúlyozva a magyar hatóságok terrorját, azonban természetesen veszi azt, amikor 1945 után a visszatérő telepések arról számolnak be, hogy ők hogyan űzték el a falujukba betelepített magyar családokat). Korabeli román források szerint Máramarosban teljesen felszámolódott az ortodox egyház.³ A könyv egyik nagy hozadéka, hogy eddig feltáratlan egyházi források segítségével sikerült megcáfolni ezt az állítást. Míg a görög katolikus egyház esetében az elmenekült papok hiányát sikerült pótolni, s szinte mindegyik egyházközség megmaradt és tovább működött, addig az ortodox egyház esetében az egyházközségek száma az ¼-re csökkent, de nem számolódott fel teljesen. A máramarosi ortodox püspökség – amelyhez Szatmár megye nagy része tartozott – 76 papjából 21 maradt helyben.

A könyvre általában jellemző, hogy szinte teljesen a román irodalomra és dokumentációra támaszkodik (ez főleg a levéltári források kapcsán szembeűnő), ezért a következtetések is ezen iratok megállapításait tükrözik. A szerző meg se próbálja magyar források bevonásával kiegészíteni vagy árnyalni a képet. Jellemző példa az épülőfélben lévő erdődi görög katolikus templom esete (p. 125–126). Ez azon kevés példák egyike, amikor magyar forrást is használ, ennek ellenére a következtetésekben ez nem tűnik ki, megmarad a román forrásokból kiolvasható kép mellett. Az eset röviden: 1941-ben a román kormány diplomáciai úton tiltakozott Budapesten, amiért a magyar hatóságok le akarták rombolni

³ A máramarosi ortodox püspök szenvedéseit taglaló korabeli jelentés, amit idéz Mihai Fătu: *Biserica românească sub ocupația Horthystă 1940–1944*, 1985, Nicolae Corneanu: *Biserica Românească din nord-vestul țării în timpul prigoanei Horthyste*, 1986

a szóbanforgó templomot. A magyar forrásokból kitűnik, hogy a templom esetleges lerombolása egy lakossági felvetés alapján kerül terítékre, azonban a helyi tanács elveti ezt. Ezután a magyar hatóságok egy éven át adminisztratív eszközökkel próbálják megakadályozni a templom építésének befejezését, az ügy bírósági útra terelődik, amibe bekapcsolódik a máramarosi görög katolikus román püspökség is, majd 1942-ben a magyar kormány akaratával összhangban a főispán engedélyezi az építkezés befejezését. A szerző a templom megmenekülését mégis a román lakosság összefogásának, illetve Románia közbenjárásának tulajdonítja. (Más esetekben is túlhangsúlyozza a román lakosság tiltakozásának erejét, s ennek tulajdonítja a sikert, és nem a reciprocitásra épülő politika, illetve a bécsi döntés visszatartó erejének Véleménye szerint ugyanis ha a román lakosság összefogott sikerült eredményeket elérnie a magyar hatóságokkal szemben).

A egyházzal kapcsolatban felmerülő másik kérdés a hajdúdorogi egyházmegye joghatóságának kiterjesztése a visszatért területen lévő, s egykor hozzá tartozó egyházközségekre. A szerző több példával is illusztrálja a román egyházközségek vehemens tiltakozását, és szerencsésnek tartja, hogy a Vatikán ellenállása miatt nem sikerült a jogkiterjesztés. Ez esetben is figyelmen kívül hagyja azonban a magyar kutatások eredményeit, amelyek szerint a magyar liturgikus nyelvű, görög katolikus egyházközségek hasonló vehemenciával kérték Hajdúdorog alá helyezésüket.⁴

A könyv – ha nem is külön fejezetekben – az egyházhoz szorosan kapcsolódó két témát is taglal: a földkérdést és az oktatásügyet. Az egyházat érzékenyen érintette az 1921-es földreformkor egyházközségeknek jutatott földek elvétele, vagy a magyar államhoz való visszajutása. Bálu szerint a bevonulás után semmisnek nyilvánították az 1918 után hozott román törvényeket, így az 1921-es földreformot is (a földreform esetében az 1440/1941 és az 1470/1941-es rendeletekre hivatkozik). Ez ebben a formában nem igaz, ugyanis a rendelet nem mondta ki a földreform semmissé nyilvánítását, csak lehetőséget adott a volt tulajdonosnak földje peres úton való visszaszerzésére. Más tulajdonnal kapcsolatos kérdéshez hasonlóan sok esetben az egyházak az 1921-es földreform során az úgynevezett állami tartalék földekből kaptak juttatásokat, amiket azonban telekkönyvileg nem írtak az egyházközségek nevére, így

⁴ Hámori Péter, *Biserice de sat și politica. Izvoare privind istorica greco-catolicilor maghiari din Satu Mare, 1940–1944*, Satu Mare. Sturii și comunicări, 2009, p. 198–222; Hámori Péter, *Székely-oláh görög katolikusok*, Régió 2007/2, p. 189–222.

azokat a magyar állam 1940-ben továbbra is állami földeknek tekintette. Sok esetben nem szándékos elvételről beszélhetünk, a magyar hatóságok csak kihasználták a román hatóságok mulasztásait, a magyar gazdasági szupremáciát építve ezzel.

A könyv egy másik pozitív hozadéka az egyházközségektől elvett földek pontos kimutatása, illetve az ezek visszaszerzésére tett erőfeszítések bemutatása. A Szatmár megye nagy részét magába foglaló máramarosi görög katolikus püspökséghez tartozó parókiák esetében 74 parókiától összesen 1489 hold földet vettek el, s egy esetben sem járt sikerrel visszaszerzésük. Alaposabban megvizsgálva az eseteket kiderül, hogy a helyzet ezúttal is sokkal bonyolultabb. Ez kitűnik a földeket elvevő hatóságok széles köréből is, 3 esetben ez már a katonai közigazgatás idején megtörtént, más esetekben a megyei közigazgatási tanács, a helyi polgármesteri hivatal, a Földművelésügyi Minisztérium, a megyei gazdasági hivatal vagy az alispáni hivatal rendelte el a földek elvételét. Ez is arra enged következtetni, hogy a földelvételek nem egy rendelet nyomán történtek és nem automatikusan. Ugyanez a helyzet a szatmári esperesség esetében is, ahol 30 egyházközségből 12 esetében elvették, 13-tól nem vettek el földet, míg 5 egyházközségről nincs adat. (Ezek döntő többsége a pap vagy a kántor kezelésében volt). A szerző nem próbál meg magyarázatot találni ezen felemás helyzetre, hogy egyes egyházközségektől miért is nem vették el a földeket?

Másik, az egyházhoz szorosan köthető kérdés az iskolák ügye. Itt a legnagyobb probléma, hogy 1940 után az addigi román állami iskolák magyar állami iskolákká váltak, a román egyházak pedig nem rendelkeztek egyházi iskolákkal, így az oktatás teljesen kikerült a román közösség felügyelete alól. A szerző itt is jó megfigyeléseket tesz, amikor kimutatja hogy a magyar hatóságok a magyar lakosság esetében egyértelműen az egyházi oktatást támogatták, ugyanakkor igyekeztek teljesíthetetlen feltételeket állítani a román egyházi iskolák újraindítása elé. Ezáltal itt is megmutatkozik a magyar kormányok politikájának kettőssége, illetve a kisebbségeket hátrányosan érintő része. Ugyanakkor részben megalapozatlannak tűnnek a szerző kifogásai, hogy miért égették el 1940 után a román tankönyveket,⁵ illetve a román iskolákban miért tanították a magyar nyelvet is.

⁵ 1943-ban Nagyvárolyban a helyi tanító utasítására elégették a tanításból kivont román tankönyveket. A szerző azonban elsősorban nem az égetést kifogásolja

A fentebb leírtak alapján a könyvet az 1989 előtt megszületett és a román történetírás korszakkal foglalkozó műveit mai napig leginkább meghatározó, sérelmekre épülő diskurzus egyik jellemző példájának tekinthetjük. Van benne némi elmozdulás, a korábbi nézetekhez képest, azonban alapvetően ugyanaz a hangnem jellemzi. A könyv egyik pozitívuma, hogy igyekezett bevonni eddig nem használt egyházi forrásokat, és több esetben sikerült árnyalni vagy tisztázni egyes részkérdéseket. Másrészt a korszakot továbbra is a román lakosság elleni terrorként igyekszik bemutatni és értelmezni. Legnagyobb hibája a szintézis hiánya, az, hogy továbbra is egyéni sérelmek felsorakoztatására törekszik és nem próbálja meg azokat rendszerezni és következtetéseket levonni, illetve egy szélesebb politikai-társadalmi viszonyrendszerbe elhelyezni az egyes intézkedéseket és megvizsgálni azok kiváltó okát.

(amit jogosan megtehetne), hanem azt, hogy miért nem tanítottak továbbra is román tankönyvekből az iskolákban.